

İLEM

HAZİRAN
2020

**COVID-19
SORUŞTURMA
DOSYASI**

[10]

Esra Kartal Soysal

Pandemi Tecrübesinden
Canlılığı Yeniden
Düşünme Ödevine

Pandemi Tecrübesinden Canlılığı Yeniden Düşünme Ödevine

Esra Kartal Soysal*

Fizikçi bir bilim insanı, daha önce fark edilmeyen ışınları yakalayabilen bir cihaz yapar. Cihaza kendisinin de görüntülerini alırken arkasında nereye gitse peşinden gelen renkli, ışıklı, tuhaf bir nesne olduğunu görüp şaşakalır. Önce ölçümle ilgili yapmış olabileceği bir hatadan şüphelenir, cihazı kalibre eder; fakat nesne hâlâ oradadır. Nesneden yayılan ışınları analiz etmeye karar verir, ona ışınlar gönderir, bazılarının onu etkilediğini fark eder, fakat bir türlü nesneden kurtulamaz. Gayretini sürdürmekten vazgeçmez ve sonunda uğraşmaktan yorgun düştüğü bir akşam belirli frekansta güçlü bir ışık gönderip nesneyi yok etmeyi başarır. Fakat o andan itibaren birbirinden garip gelişmeler yaşanır, fizikçinin başına bir sürü tuhaf kaza gelir. Olayı çözebilmesi için imkânsızlıklar detektifi Martin Mystere'den yardım istemeye karar verir ve durumu tüm ayrıntılarıyla kendisine anlatır. Bu rahatlamayla dışarı adımını atar atmaz bir trafik kazası geçirir ve oracıkta yaşamını yitirir. Çizgi roman kahramanı Martin Mystere olayın gizemini çözmekte gecikmez.¹

21. yüzyılın ilk çeyreğini tırmanırken, birkaç ay içerisinde neredeyse tüm dünya kapılarını kapatıp evlerine hapsedi, bir evleri olanlar tabii... Canlı olup olmadığı bile tartışmalı mikron boyutundaki bir varlık bu alt üst oluşun sebebiydi. Pandemi bir anda varsayılan sınırları eritti, kendi sınırlarını var etti. Bu, insanlığın başına elbette tarihte ilk defa gelmiyordu. Başa gelende ilk olan, bilim ve teknolojinin hem sorunu yaratma ve yayma hem çözme gücünü taşımasıydı. Peki, insan yarattıklarının sonuçlarını

* Dr. Öğretim Görevlisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Felsefe Bölümünde öğretim görevlisidir.

1 Martin Mystere, İmkânsızlıklar Detektifi 53, Tüm Renkler, İstanbul: Lâl Kitap 2007.

tatmaya yeni mi başlamıştı? Eli işlemeye, alet kullanmaya başladığından, dolayısıyla insanlaşmadan beri insan yarattıklarının sonuçlarından faydalanır ve zarar görürdü; zira her fayda maliyetini içinde taşırdı. Tekhne insana tarih boyunca yetersizliklerini bertaraf eden, sınırlarını genişleten yeni uzuvlar vermişti; öyleyse bir anlamda doğal insan aklının yapay kültür dünyasını kurmak suretiyle açılıp genişlemesi, insanın dışavurumsal belirlenimi demektir.

Doğal olanla kültürel olanın (tekhnenin) dansının son perdesi hâlihazırda evlerimizin içinde. Dertlerimize çözümler arıyoruz can havliyle, muhtemelen de üreteceğiz ve tedricen “normal” hayatlarımıza dönebileceğiz. Lakin bu küresel yaşamda kalım mücadelesini birlikte tecrübe etmişler olarak yeni normalimiz eskisinden farklı olacak. Öncelikle ivedi çözümler yeni sorunları beraberinde getirecek. İzolasyon, karantina, seyahat yasağı gibi uygulamaların kapsamı, süresi; sağlık çalışanlarının hizmet verme zorunluluğu, hizmet vermeme hakkı; kıt kaynakların (yatak, ilaç, doktor hizmeti süresi, test vb.) dağıtımı; pandemi esnasında ilaç geliştirme çalışmalarında biyoetik standartlara uyulup uyulmaması; doğru bilgilendirme; panik yaratmamak üzere bilgi saklanması; pandeminin ilk kaynağı olan ülke ve kültürü hakkında ırkçı ithamlarda bulunulması; yiyecek, su vb. kaynakların aşırı istiflenmesi; özel sağlık sektörünün devlet kontrolünde hizmet vermeye zorlanması; gözetim ve izleme teknolojilerinin kullanımı (kameralarla, cep telefonunda kullanılan programlardan elde edilen verilerin işlenmesi yoluyla insanların izlenmesi vb.); hastalığını (dinsel, psikolojik, ideolojik vb. farklı gerekçelerle) saklama, test olmayı, belirli bir tedaviyi reddetme hakları/talepleri gibi birçok durum etik/biyoetik sorunların ortaya çıkacağı bağlamlar arasında yer alacak.

Tahminler onu gösteriyor ki doğayla, çevreyle, yaşamla ilgili sorunlar, afetler, krizler azalmak bir yana artarak sürececek ve gelecekte zihnimizi çok daha fazla meşgul edecek. Hastalıklardan korunmayı, daha uzun, daha sağlıklı, daha etkin yaşamayı arzu eden insanoğlu biyoteknolojiye yatırım yapmaya, onun getirilerini tüketmeye devam etmek suretiyle onun yarattığı sorunlarla boğuşmaya da eskisinden daha fazla açık hâle gelecek. Peki gerek pandeminin gerekse varlığını hayatımızda daha fazla hissettiren biyoteknolojik atılımların cevaplanmasını zorunlu kıldığı etik/biyoetik sorular hangi bilgi ve ölçütler dikkate alarak cevaplanacak? Hangi kararlar kimler tarafından alınacak? Hangi noktaya kadar bireysel özgürlüklere izin verilecek, hangi noktadan sonra müdahale veya hak ihlali meşru görülecek?

Hastalıklardan korunmayı, daha uzun, daha sağlıklı, daha etkin yaşamayı arzu eden insanoğlu biyoteknolojiye yatırım yapmaya, onun getirilerini tüketmeye devam etmek suretiyle onun yarattığı sorunlarla boğuşmaya da eskisinden daha fazla açık hâle gelecek.

Pandemiye Tanrı'nın insanlığa cezası, doğanın intikamı, insanın kendi aklıyla ve eliyle (bu akıl ve el de Tanrı'nın değil mi?) var ettiği tekhnenin bedeli veya onun daha da gelişip hükümferma olmasının provası, kapitalizmin kaçınılmaz sonucu ve hatta yıkımının da vesilesi, ulus devletlerin erimesiyle küresel siyasi bir sisteme geçişin ilk basamağı olarak yorumlayanlar var. Tüm bu görüşlerde haklılık payı olabilir. Bu yazı ise pandemiye biyoteknoloji ve biyoetik açısından bakmaya ve insanlık için uzun vadeli bir çıkış yolunun hangi temel sorudan geçtiğini göstermeye çalışacak. Bu soruşturmada çıkış noktamız şu: Sadece insanı değil tüm canlıları yaşamsal önemde ilgilendiren etik/biyoetik sorunların çözümü için hangi zeminden hareket edeceğiz? Tüm canlılarla ilgili söz konusu pratik sorunları kendisine başvurup açıklama ve akabinde çözüm gücü devşireceğimiz bir canlılık teorimiz var mı? Elimizde mekanik dünya görüşü ile şekillenen ve iş gören bir biyoloji bilimi var. Peki, var olan biyoloji bilimi canlılığa ve canlılara has bir açıklama gücünü haiz mi? Kanaatimizce işler, canlılık sorularına geldiğinde çetrefilleşmeye başlıyor. Çünkü biyoloji biliminin, elde ettiği tüm başarılarla rağmen bu tür sorulara cevap verecek gücü de iddiası da yok. Nasıl mı?

Canın, canlılığın,
arzunun, iradenin
kovulduğu mekanik
düşünce de kendi
başına nesne var
diyemiyoruz, fakat
biyolojinin nesnesi
olan canlıda teleolojik
bir düzenlenişe şahit
oluyor; canlının bir
içsellğe (kendindeliğe)
sahipmiş gibi farklılık
gösterdiğini açıkça
görebiliyoruz.

Canlılar ve sergiledikleri özellikler her an gözümüzün önünde olmasına rağmen bizim için hâlâ bilimsel açıklamanın ötesinde yer alıyorlar. Canlılığı fizik kalıplar üzerine döküp anlamaya çalışıyoruz, ancak canlının nasıl var olduğunu, bir bütünlüğe sahip tek bir şey gibi nasıl davrandığını, kendi birliğinin nasıl farkına vardığını, kendi kendisini ve varlığını sürdürmeyi nasıl arzu ettiğini, ona değil de buna nasıl yöneldiğini, şeylere üç boyutlu dolaysızlıkları içinde temas etmenin ötesinde onları kendisine dolaylı olarak nasıl sunduğunu, özetle nasıl kurulduğunu hâlâ açıklayamıyoruz. Canın, canlılığın, arzunun, iradenin kovulduğu mekanik düşünce de kendi başına nesne var diyemiyoruz, fakat biyolojinin nesnesi olan canlıda teleolojik bir düzenlenişe şahit oluyor; canlının bir içsellğe (kendindeliğe) sahipmiş gibi farklılık gösterdiğini açıkça görebiliyoruz.

Fizik temelli mekanik doğa görüşünde canlının nasıl işlediğini uzay-zamanın belirli bölgelerinde meydana gelen fiziksel hâl değişimlerine müracaatla nedensellik zinciri üzerinden açıklamaya çalışıyoruz. Bu açıklamaları da -olgularla mutabık olduğundan- doğru kabul edebiliyoruz. Ancak canlının içinde olup biten fenomenleri nedenselliği esas alarak açıklamak, canlının nelliğini ve nasıl olup da mekaniğin yasalarına göre devinen bir evrende var olduğunu açıklamak anlamına gelmiyor. Söz

konusu nedensellik zinciri, canlı zaten varken anlamlı, oysa canlının nasıl ortaya çıktığının ve bir şeyleri kendisine nasıl sunduğunun açıklaması fiziğin bakış açısını aşıyor. Fiziksel nesne düzeyinde ortaya çıkanlar canlının kuruluşunu açıklamakta yetersiz kalıyor.

Etik, olanın değil olması-gerekenin düşünüldüğü alandır. Klasik düşüncede olan ile olması-gereken bitişiktir. Düşünceye hâkim olan teleolojik bakış açısı olanın “iyi” ile, yani olması-gereken ile bağının kolaylıkla kurulmasını sağlamıştır. Bu yüzden olandan olması-gerekene geçiverilir. Modern düşünceyle birlikte ise olan ile olması-gerekenin arası açılmaya, olgu kavramları etik kavramlardan ayrılmaya başlar. Olması-gereken artık ya deneysel (empirist) ya da akılsal (rasyonalist) olan içerisinde eritilir. Bu bakış açılarına göre olması-gereken ya çıkara hizmet eden ve yarar getiren ya da insanın yerine getirmeyi kendi kendisine taahhüt ettiği şey olarak anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılır. Fakat ne Aristotelesçi düşünce ne de onun reddiyle ortaya çıkmış modern düşünce, canlının kurulumuna ilişkin, etiğin de yaslanacağı bir nazariyata sahip görünmemektedir; tam da bu sebeple önümüzde yeni bir canlılık kuramı geliştirmenin gerekliliği, fikriyatın yönelebileceği belki de en önemli mesele olarak belirmektedir. Aristotelesçi düşünce, bilimsel bilgiyi tanımlara dayandırdığı için canlılığa salt sınıflandırma çabası üzerinden yönelmiştir. Modern düşünce ise canlılıktaki başkalığı, canlının örtük kendine haslığını theos (tanrı) ve telos (amaç) kavramlarından koparıp fiziğin ve matematiğin şeffaflığında aramaktadır. Kanaatimizce canlının kurulumunu anlamak ve açıklamak bakımından her iki düşünce biçiminin de sıkı bir eleştiriye tâbi tutulması gerekmektedir. Asıl sorulması gereken soru ise Aristotelesçi düşünce ile modern düşünceyi birbirlerinin eksiklerini giderecek şekilde birlikte ele almanın ve dahi aşmanın mümkün olup olmadığıdır. Kant’ın düşünülebilir ama bilinemez kıldığı canlılıkla ilgili nazari bir zemine dönüş imkânı var mıdır? İçinden geçtiğimiz pandemi sürecinin bu itibarla felsefeye, canlılığın nazariyatını yeniden ele alma ödevini yüklediğine, bu ödevin de ancak şu anda yaşanan ve gelecekte yaşanabilecek biyoetik sorunları çözme gücünü taşıyan kuramsal bir çerçevenin hakkı verilmek suretiyle yapılabileceğine inanıyoruz.

İçinden geçtiğimiz
pandemi sürecinin
felsefeye, canlılığın
nazariyatını yeniden
ele alma ödevini
yüklediğine, bu ödevin
de ancak şu anda
yaşanan ve gelecekte
yaşanabilecek
biyoetik sorunları
çözme gücünü
taşıyan kuramsal
bir çerçevenin hakkı
verilmek suretiyle
yapılabileceğine
inanıyoruz.

Aristotelesçi düşünce, gerçekliği tümeller/türler üzerine sınıflandırmaya yönelerek özcü bir anlayışı doğurmuş, bu ise teolojilerle de birleşip Yeni Çağ’a kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak modern düşünce ile birlikte gerçekliğe sınıflandırma üzerinden yönelen bakış geçerliliğini yitirmiştir.

Dünya, kendisini bir anda kasıp kavuran pandemiden önce de biyoteknolojinin açılımlarına gebedi; pandemiden sonra bu açılımlar daha da hızlanabilir ve etik/biyoetik tartışmalar ivmelenip daha da can yakıcı bir hâl alabilir.

Sınıflandırmada kullanılan düşünülürlerin sabitliği üzerinden -bir şeyin kendisiyle aynı düşünülmesini sağlayan bir düşünce birimi olarak- özü kabul etmek artık imkânsız hale gelmiştir. Canlıların anlaşılmasında Aristotelesçi mantığa dayalı özcü bir çerçevenin savunulur bir tarafı kalmamıştır; belki de zaten hiç olmadığının farkına varılmıştır. Mantık (belki çelişik olanı da içerecek biçimde genişletilebilecekken) klasik bir anlayış ile daraltılmış, böyle bir mantığın içinden sadece sabit tür fikri üzerine kurulu bir özcülük çıkarılmıştır. Modern düşünce ise klasik mantık ve metafizik anlayışlarının eleştirisi üzerinden özcülüğü tümüyle aşmaya çalışırken içsellik, özgür irade (etiğin zemini) ve amaç (telos) gibi canlının açıklaması için ayrıksı çekirdekleri tamamen yok sayan ve canlıyı madde ile eşitleyen bir yere savrulmuştur. Söz konusu büyük dönüşüm içinde türlerin sabitliği önermesinin yanlışlanmasıyla birlikte canlının içsellğine dair tüm fikirler toptancı bir şekilde dışlanmıştı.

Dünya, kendisini bir anda kasıp kavuran pandemiden önce de biyoteknolojinin açılımlarına gebedi; pandemiden sonra bu açılımlar daha da hızlanabilir ve etik/biyoetik tartışmalar ivmelenip daha da can yakıcı bir hâl alabilir. Pandemi sonrasında insanlığın kendisini burun buruna bulacağı biyoetik sorunların, kendisine dayanarak çözülebileceği, canlılığı ve canlıları merkeze alan bir kuram, Aristotelesçi düşüncenin her düşünülüre kendinelik atfeden damarı ile modern düşüncenin hiçbir kendinelik yok diyen fizikalist aksı arasında bir yerde konumlanabilir. Canlıları yeniden değerini konusu kılmak için geriye dönmek ve Aristotelesçi özcülükten medet ummak imkânsız ve anlamsız görünmektedir. Fakat biyoetik sorunları ele almak bakımından da Aristoteles'ininki gibi, canlının merkezinde yer aldığı bir evren resmi elverişli durmaktadır. Ne var ki Aristotelesçi sistemin de yukarıda bir kısmını kısaca andığımız sorunları bertaraf edilmelidir. Zira Aristoteles esas cevher olarak kabul ettiği canlının nasıl olup da var olduğu meselesini –belki de Platoncu yanılığardan sakınmak isteğiyle ve kendi sistemini zayıflatmak pahasına– theosla ilişkisi içinde serimlemek yerine canlılık bilimini sınıflandırma üzerine kurmak suretiyle öz meselesini gündeme getirmiştir. Ona göre özleri/türleri olan canlılar vardır ve onların cins ve fasılları belirlenerek sınıflandırılması itibarıyla empirik bilim yapılacaktır. Aristoteles'te kaynak fikrine yer verilmediği, canlılığın “zaten orada oluş” (huparchein) fikri etrafında salt sınıflandırma tutumuyla göz ardı edildiği, canlının varoluşu sorununa değinilmediği aşikardır.

Aristoteles ousia/eidos (canlı) ve theos (hareketin dolaylı kaynağı) kavramları ile kendi çerçevesini genişletmiş, ama canlı ile theosun bağıntı yeterli ölçüde kuramamış, açamamıştır. Öyleyse bu düşünüş biçiminde hakkı tam olarak verilemeyen canlılığın kaynağı ve canlıyı canlı kılan içsellik meseleleri çözümlenmek üzere klasik düşünceden yeniden devralınabilir. Canlıların bir içselliklerinin olması nihayetinde onların çeşitlenemeyeceği, yaşamda kalma ve çevreye uyum sürecinde sahip oldukları fiziksel unsurlar itibarıyla birtakım özellikler (istidatlar) edinemeyecekleri ve bunların değişemeyeceği anlamına gelir mi? İçsellik fikri modern evrim teorisiyle birlikte tekrar ele alınabilir mi? Başka bir ifadeyle, evrim kuramı üzerinden geliştirdiğimiz son derece dinamik canlı anlayışımız, içselliğin iptalini gerektirebilir mi?

 Canlı da tümüyle
 fiziksel olana, maddeye
 indirgenebilen
 bir şeydir. Ne var
 ki canlının salt
 bir fiziksel nesne
 olduğunu öne sürmek
 pek de mümkün
 görünmemektedir.

İçsellik ve kaynak sorunlarında, Aristotelesçi çizgi ile modern mekanizm arasında ihmal edilen önemli bir safha da bu yazıda eksikliğimize işaret etmek kabildinden sadece değinmekle yetineceğimiz İbn Sinacı açıklamadır. Klasik düşünce içinde Aristotelesçi sınıflandırmacı özcülük de tek özcülük türü değildir. Esasen İbn Sina Aristotelesçi canlılık açıklamasının hem yetersiz hem geçersiz olduğunu düşünür. Ona göre Aristotelesçi model içsellik sorununu açıklayamadığı gibi içselliğin kaynağı sorusunu da ihmal ettiği için yetersizdir; içselliği kuracak bir ontolojiden yoksun olup varlık sorusunu ihmal ettiği için de geçersizdir. Zira İbn Sina'ya göre içsellik ve kaynak sorunlarını açıklayamayan bir sistem aslında hiçbir şeyi açıklayamamaktadır. Biz de burada Aristotelesçiliği gelenekle özdeşleştirme veya geleneği Aristotelesçi perspektife indirgeme yanlışlarına düşmekten sakınarak, geleneğin İbn Sinacı sesinin bu yeni canlılık anlayışına el vermek hususunda gözden geçirilmek üzere önümüzde bir imkân olarak duruyor olabileceğini vurgulamak istiyoruz.

Aristotelesçi düşünceye yöneltilenlere benzer soruları bu kez konuya diğer yönden yaklaşarak modern düşünceye de yöneltebiliriz. Bilindiği gibi modern düşünce özellikle mekanik fiziğin başarısından dolayı Aristotelesçi çerçeveyi daraltarak canlıyı sistemden eleme yoluna gitmiştir. Modern düşüncenin en baskın ve belirleyici damarı olan fizikalizme göre “vardır” denen her şey fiziksel uzay-zamanda ve mekanik yasalarının belirlenimi altında vardır. Canlı da tümüyle fiziksel olana, maddeye indirgenebilen bir şeydir. Ne var ki canlının salt bir fiziksel nesne olduğunu öne sürmek pek de mümkün görünmemektedir. Canlılar canlı-olmayan fiziksel nesnelere farklı olarak iradi eylemlerde bulunabiliyor gibi durmaktadırlar. Fiziğin

bakış açısından ise kendi içerisinde kapalı bir mekanik sisteme dışarıdan bir özgür nedenin (iradenin) müdahalesine geçit yoktur. Fiziğe güvenimiz ve ondan tavizsizliğimiz bir bakıma irade meselesini bilimsel bakış açısının dışına itmemizle nihayetlenmiştir.

Doğaya ve canlılığa ilişkin modern fikirlerimizin oluşmasına büyük etkisi olan Kant orada canlı diye bir şeyin var olduğunu fark etmesine rağmen onun nesnel olarak orada olduğunu söyleyecek zeminin kendi sisteminde bulunmadığını zımnen teslim etmiştir. Kant sonrasında ve büyük oranda Kant'ın düşünüş biçiminin etkisinde geliştirilen natüralist anlayışlar tür denem yapıların aslında tamamen fiziksel evrende ve çevreye adaptasyon süreçlerinde ortaya çıktığını öne sürmüşlerdir. Ancak evrimin esasa alınması -Aristoteles'in öne sürdüğüne benzer biçimde- canlılığın varlık bakımından (cevher) esas olduğu fikrini ortadan kaldırır mı? Her ne kadar modern düşüncede irade, Kant'tan sonra tümüyle nazariyatın dışına atılsa ve bir yanılısama olarak görülse de -canlılığın olumsuzluğu veya kuantum belirsizliği gibi fikirlerin özgür iradeye yer açacağını sanmak naifliğine düşmeden- fiziksel mekânda bulunmakla çelişmeksizin canlıyı ayrıklaştırılan en önemli etkenlerden biri olan iradenin bir açıklamasını vermenin peşine yeniden düşülebilir mi?

Tüm bu sorulara bir cevap aramak üzere modern çerçevenin yeniden sofistike bir şekilde genişletilmesi düşünülebilir. Bunun için ne anlamını yitirmiş bir özcülüğe geri dönmek ne de fizikalizmin canlılık meselesini görmezden gelmesine veya örtbas etmesine rıza göstermek gereklidir. Canlılar elbette uzay-zamanın, nedenselliğin bulunduğu mekâna (evrene, duyuşal alana, doğaya) tâbi olarak bulunurlar, ancak sadece bu mekânın kayıtlarına tâbi olduklarını ileri sürmek son derece kısıtlayıcı ve sınırlayıcıdır. Canlılar görünüşe göre bu mekânda ve bu mekânı aşarak da bulunmaktadırlar. Fizikalistlerin fiziksel nesnelere indirgeyerek sınırlandırmaya çalıştıkları canlıları teleolojik ilkelere göre hareket eden bir içsellik ile genişletmek, canlılığın nasıl düşünülebileceği ile ilgili bize yeni imkânlar sağlayabilir.

Aristotelesçi klasik düşünce de modern düşünce de canlılıkla ilgili düşünce merhalelerinden geçmiştir; ancak klasik düşünce canlılığın fiziksel kuruluşunu açıklamasını boş bıraktığı için, modern düşünce ise canlıyı tamamen mekanik süreçlere indirgediği ve bir anlamda canlıyı canlı olmak bakımından sisteminden tümüyle elediği için yeterli bir canlılık nazariyatı geliştirememiştir. Aristotelesçi klasik düşüncede içsellikleri varsayılan

Canlılar elbette uzay-
zamanın, nedenselliğin
bulunduğu mekâna
(evrene, duyuşal
alana, doğaya) tâbi
olarak bulunurlar,
ancak sadece bu
mekânın kayıtlarına
tâbi olduklarını
ileri sürmek son
derece kısıtlayıcı ve
sınırlayıcıdır.

canlılar varlıklarını theosa borçlu addedilirler, ancak bu bağ ve kurulum klasik düşünce içerisinde yeterince açılmaz. Modern düşüncede ise canlılar varlıklarını tamamen maddeye borçlu görülürler, zaten bir içsellikleri yok kabul edilir. Peki, teleolojik, içsellığe yer veren bir yaklaşım ile dışsallığı esas alan daha mekanik bir yaklaşım aynı çerçevede düşünülebilir mi? Belki de canlı içsellığı itibarıyla çevresiyle nasıl etkileşirse etkileşsin, nasıl özellikler sergilerse sergilesin kazanamayacağı ya da kaybedemeyeceği bir çekirdeği haizdir ve belki de böyle bir çekirdeğe sahip olan canlı dışsallığı itibarıyla ve çevresiyle etkileşimleri üzerinden çeşitli özellikler sergilemeyi, bu özelliklerin sergilenmesi üzerinden çevresiyle etkileşime girmeyi, o etkileşimler üzerinden de yeni özellikler kazanabilmeyi başarabilmektedir.

Mekanik yasalara göre devinen fiziksel bir evrende canlının nasıl olup da var olduğu sorusu uzunca bir süredir halının altına süpürülmüş gibi durmaktadır.

Mekanik yasalara göre devinen fiziksel bir evrende canlının nasıl olup da var olduğu sorusu uzunca bir süredir halının altına süpürülmüş gibi durmaktadır. Kanaatimizce bu soru fiziğin, kimyanın ve biyolojinin bize sağladığı veriler ışığında yeniden gündeme gelmediği sürece, etik/biyoetik eylemlerimize sınır getirecek, ayağımızı basacağımız bir yaklaşım bulunmamaktadır. Bu yeni biyoloji yaklaşımında canlının kuruluşunun ele alınışı (Aristotelesçi klasik biyoloji) resmin bir kenarında korunurken aynı çerçevede canlıların çeşitlenmesi evrim üzerinden (modern biyoloji) düşünölmeye çalışılmalıdır. Aristotelesçi klasik biyoloji, evrim tarafını ihmal edip bir tür meleke psikolojisi üzerinden canlıya yöneldiği için bugün açıklama gücü bulamazken modern biyoloji de telos fikrini tamamen dışarıda bıraktığı için biyoetiğe bir zemin sağlayamaz, zira yataydaki evrimsel rastlantısallık içinde değer ya da amaç adına bir tutamak bulunmaz. Amacın doğada yatay boyutta aranmaksızın, dikey çeşitlenme ile ilişkilendirilmesi yeni bir açılım doğurabilir. Dikeyde canlılık önce kendisinin, sonra çevresinin farkına varan, daha sonra çevresinin sınıflandırarak farkına varan olarak gittikçe karmaşıklaşan bir çeşitlenme içerisinde dolaylı düşünme kabiliyeti üzerinden ortaya çıkarken yatayda canlılar evrimle farklılaşır, çeşitlenir. Canlılığa has teleolojik yapının tüm canlıları değerli kılmasından söz edilebilir ve biyoetik de bu değer üzerine inşa edilebilir. Bu itibarla dikey çeşitlenme canlıyı canlı kılan zeminin farklı imkânlarının safhalar hâlinde açılması üzerinden, yatay çeşitlenme ise evrim üzerinden okunabilir. Canlıya değer atfedebilmenin, biyoetik temellendirme ve gerekçelendirmenin yolu ancak bu teleolojik açıklamayla nazariyatın genişletilmesinden geçmektedir. Teleolojiyi reddeden mekanik bakış ise onun dikey boyutta var olup korunabileceğini ve etiğe yer açabileceğini görmezden gelir. Yeni bir canlılık kuramı sayesinde modernliğin daralttığı çerçeve, modern bilimin

ve teknolojinin nimetlerinin büyük çoğunluğu korunarak, etik/biyoetik açıdan çözüm gücü en yüksek şekilde yeniden yorumlanabilir ve böylece daha rasyonel ve adil bir toplumun hayali kurulabilir.

Bir canlılık nazariyatı olmaksızın deontolojik (ödev etiği, dinî etik), sonuççu (hazcı, yararçı, toplum sözleşmeci) ve erdem etiği gibi normatif etiklerin veya görececi, öznelci ve duygusalıcı gibi metaetiklerin retorik alanına dönen biyoetik sorunlara, biyoetiğe özel vaka analizi ya da çoğulcu ilkecilik gibi yöntemlerin önerdikleri çözümler, çatışma durumlarında başvuracakları zeminden yoksunlukları sebebiyle işler durumda değildir. 20. yüzyıla imzasını atan (mantıkçı) pozitivist, empirist ve analitik geleneğin etik anlayışı ise metaetikte cisimleşmiştir. Metaetik, normlar ortaya koymak ve herhangi bir etik önermek yerine etik olgu, kavram ve yargıları analiz etmek ve temellendirmek ile uğraşır. Buna göre teolojik, metafizik, ontolojik, etik bilgi mümkün değildir, bilgi sadece deneyim kaynaklı olgu bilgisidir. Metaetik, etiği yalnızca bir analiz faaliyetine indirgemıştır ve fakat aslında metaetik dahil tüm etikler normatiftir (metaetiğin normu, normların reddidir), zira hepsinin bir olması-gerekeni vardır. Her normun ise sadece benimseyenleri için bir bağlayıcılığı ve geçerliliği vardır. Yararçı etiğin normlarını deontolojik etik, deontolojik etiğin normlarını erdem etiği yadsır. Bu karmaşa ise bizi yeni sorularımıza hazırlar.

Biyolojide canlıdan (nesneden) gelen sınırlar var mıdır? Varsa canlılık meselelerine yöneldiğimizde canlılıktan gelen, canlılığın kendisine gömülü -öznenin seçmediği, koymadığı, kurmadığı, orada var olan- bu (nesnel) sınırlar neler olabilir? Canlıyı canlı kılan içselliğin dışsal olana (tekhneye) getirebileceği, çizebileceği sınırlar nelerdir? Dışsal olanın neyi yapıp neyi yapamayacağı ile ilgili gözetilecek sınırlar var mıdır? Bu sınırlar nerelerden geçer, nereye ne kadar dokunulabilir? Yeni canlı nazariyatının içinde sabit olmayan evrimsel tür anlayışı da, onun mensubu olan birey (canlı) de, bireyin bir içselliği de (bu içselliğin zemini de açılmak suretiyle) var olmalıdır. Öyleyse öncelikli iş canlılığının canlılığının zemininin açılmasıdır. Canlı nasıl vardır? Canlılıkla ve canlılarla ilgili karar, tasarruf ve müdahalelerde hangi sınırlar gözetilerek hareket edilmelidir? Canlılığın kazandığı birçok özellik, kendisinin fiziksel bir evrende olmasından, çevresiyle etkileşim içinde olmasından ve parçalarının bir yasalılığa tâbi olmasından kaynaklanır, fakat canlıyı canlı kılan zemin itibarıyla onun kaybedilmez cihetleri de vardır. İçselliğe düşüncemizde yer açmaya çalışarak kazanılan ve kaybedilmeyen ayırımının yapılabilmesi, tüm etik/biyoetik tartışmaları radikal şekilde değiştirebilir.

Yazımızı sonlandırmadan önce çağdaş biyoetik tartışmalarının tarihsel arka planında yer alan bazı önemli figürlerin görüşlerini kısaca hatırlatmak ve can alıcı olduğunu düşündüğümüz bir soruyu daha tartışmaya açmak ve bu soruyu da yaşadığımız pandemi süreciyle ilişkilendirmek istiyoruz. Çağdaş siyaset felsefesi kuramlarını derinden etkileyen Hobbes'a göre etiği yaratan devlet, devleti mümkün kılan da toplum sözleşmesidir. Ortak bir sosyal ahlak için ihtiyaç duyulan şey, insanlar ile devlet arasında yapılacak işbu sözleşmedir. Sözleşme, bencillikleriyle ve çıkarlarıyla sürüklenen insanların birlikte yaşamalarını sağlayabilecek yegâne seçenektir. Natüralist etik anlayışına göre ise çıkar ve ihtiyaçlar her türlü insan topluluğunun temelidir. İnsanın ahlaki eylemleri de mekanik nedensellikte belirlenmiştir. Kant ise antinomik ilan ettiği konuları aklın çözemeyeceğine kani olup “canlı” ve “özgür irade” gibi çok önemli bazı konuları bilinemez kılmıştır. Etik/biyoetik konularla ilgili pratik kararlar alınması gerektiğinde nazari bir zemin olmadığı için de söz konusu kararlar insanın öznelliğine bırakılmıştır. Kant, etik kararı vermek üzere biçimsel bir ahlak yasasından başka bir şey sunmadığından ve yaşamda daima somut kararlara ihtiyaç duyulduğundan o öznel kararın zemini hızla hukuka, hukukta geçerli yasaların içeriğine ve hükmü kimin vereceği meselesinde ise siyasete kaymıştır. Kant'ın öngörüsü dışında, pratik aklın kararları, güç ilişkileri içerisinde ve iktidarın belirlenimleri altında verilmeye başlanmıştır.

Son iki yüzyılın siyaset felsefesine damga vuran fikir ise ahlakı aşılması gereken bir safha olarak gören Hegelci modern devlet anlayışıdır. Somut hukuku esas alan, tüm ahlaki perspektiflerin aşıldığı mekân olan modern devlet rasyonel, gelişmiş ve dolayısıyla üstün (!) olması itibarıyla çevresini dönüştürme tasarrufunu kazanmıştır. Bir bakıma devlet aşamasına gelen theosun bizatihi kendisi olduğu için tüm etik/biyoetik kararlar en nihayetinde hukuk düzleminde ele alınmaktadır. Buna göre insan kendisini ancak modern devlet düzeni içerisinde gerçekleştirip mutlu olabilir. Bu, aynı zamanda siyasi egemen bir elitin daha düşük gördüğü insan bireylerinin ve canlı türlerinin kaderine hükmedebilir hâle gelmesi demektir.

Can alıcı sorumuzu artık soralım: Hegel'in etkisinde kurulan modern dünyada nefes alan insanlar neden canlı, etik/biyoetik ve özgürlük gibi konularda farklı bir biçimde düşünmeye başlasınlar? Hegelci modern çerçevenin eksikliği, içinde topyekûn yaşadığımız pandemide saklı olabilir. Söz konusu çerçevede devletin sınırsız egemenliği insanı bir bütüne tâbi olarak var kılar, görünürde onu geleneksel bağlarından kurtarıp özgürleştirir, ancak düşünsel bakımdan derinleşme imkânı bulamadığı bir başka cenderenin

 Hegel'in etkisinde
 kurulan modern
 dünyada nefes alan
 insanlar neden
 canlı, etik/biyoetik
 ve özgürlük gibi
 konularda farklı bir
 biçimde düşünmeye
 başlasınlar?

içine sokar, dahası az gelişmiş insanları ve insan olmayan canlıları, gelişmiş insanların hizmetine sunulabilir değersiz nesnelere dönüştürür. Yeni bir canlı kuramı ile acaba söz konusu egemen heyetin kararlarını sınırlayan, otoriteyi bir tür despot iktidara tamamen devretmeye de engel olan, insanın bir yandan doğayla ve diğer canlılarla öte yandan devletle ilişkisinin yeniden düzenlenmesini sağlayan bir etik ve siyaset anlayışı üretilebilir mi? Daha gelişmiş olan, kendisine göre daha az gelişmiş olanlarla ilgili hükümlerinde hangi sınırlara riayet etmelidir, hangi incelikleri gözetmelidir?

Pandemiyle bir kez daha anlaşılmalıdır ki şu anda insanlığın beklediği doğum ne fizikle ne de matematikle ilgilidir; iyinin/güzelin tüm insanlığa düzen vermesi öncelikle biyolojiden hareket edecektir.

Yazının başındaki ilginç hikâyeye geri dönecek olursak detektif Martin Mystere'nin çok geçmeden bulduğu o nesne, koruyucu melektir. İnsanlık modernlik sürecinde canı ve canlılığı çerçevesinin dışında bırakarak koruyucu meleşini kendi elleriyle yok etmiş olabilir. Modern çerçeve tam da bu yüzden gerilemiştir, zira içinde hâlâ canlı mesele edilmemektedir. Fizikalizm gerçeğin doğru bir parçasıysa da gerçeğin tümünü veren bir açıklama değildir. Evrimin iki dayanağından ilki olan yaşamda kalım yatay düzlemin belirleyicisi olsa da, belki sanıldığı kadar mutlak önemde değildir. İnsan canlısının temel sorusu nasıl bir yaşamda kalınacağı olabilir. Bunun için de yazı boyunca sözünü ettiğimiz canlılığın içselliğinin ve onun biyoetik açısından çizeceği olası sınırların açılması, canla ilgili teknoloji geliştirmede bu içselliğin korunmasını sağlayacak ilkelerin netleştirilmesi meselesi hayatidir. Biyoteknolojinin uygulama alanının elbette sosyolojik (ekonomi-politik) güçlü bir nedenselliği vardır, ancak biyoetik zeminde “yapabilen yapar” demenin ötesinde canlılığa özel herhangi bir açılım sağlanması, ancak geleceğe açık yeni bir kuramsal bakış ile mümkündür. Herhangi bir tarafı seçmekten ziyade tarafımızı kuracak sorgulamanın imkânını inşa etmeye niyetlendiğimiz bu yazıda, küresel sorunlar art arda hepimiz ve her birimiz için kapıya dayanmışken insani eylemi gerçekten sınırlayan, ona incelikler getiren bir zemin var mı sorusunu cesaretle sormaya çalıştık. Biyoteknoloji çağında insanın canına, bedenine, benliğine, diğer canlılara, başka benliklere karşı incelikleri fark ettiği, gözettiği ve koruyabildiği bir yaşam mümkün müdür? Pandemiyle bir kez daha anlaşılmalıdır ki şu anda insanlığın beklediği doğum ne fizikle ne de matematikle ilgilidir; iyinin/güzelin tüm insanlığa düzen vermesi öncelikle biyolojiden hareket edecektir. Biyoloji esasında insanlığın ufkunu açacak bir nazariyata ihtiyaç acildir. Biyolojiyi yeni düşünüş biçiminden hareketle yeni bir etik, yeni bir hukuk, yeni bir beden politikası, yeni bir teoloji tasavvuru da geliştirilmelidir. İnsanlığın bu yeni eşikte nereye yönleneceğinde filozofların önemli bir katkısı olacak, felsefe yeni dünya düzenini hazırlayacaktır.

Yayın Hakları:

Bu dosyanın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında İلمي Etüdler Derneđi'nden yazılı izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

ilem
ilmi etüdler derneđi

www.ilem.org.tr [@](#) [f](#) [v](#) /ilmietudlerderneđi [t](#) /ilmietudler

[Aziz Mahmut Hüdayı Mh. Türbe Kapısı Sk. No:13, Üsküdar/İstanbul](#) [0 216 310 43 18](#)